

ALBERT O. HIRSCHMAN • Gericiliğin Retoriği

The Rhetoric of Reaction

© 1991 President and Fellows of Harvard College

Bu kitabın yayın hakları Akcalı Telif Hakları Ajansı aracılığıyla

Harvard University Press'ten alınmıştır.

İletişim Yayınları 238 • Politika Dizisi 15

ISBN-13: 978-975-470-401-3

© 1994 İletişim Yayıncılık A. Ş.

1. BASKI 1994, İstanbul

2. BASKI 2013, İstanbul

EDITÖR Ahmet İnsel

DİZİ KAPAK TASARIMI Utku Lomlu

KAPAK Suat Aysu

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Mehmet Kara

BASKI ve CILT Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064

Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11

Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 03 21

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak İletişim Han No. 7 Çağaloğlu 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

ALBERT O. HIRSCHMAN

Gericiliğin Retoriği

The Rhetoric of Reaction

ÇEVİREN Yavuz Alogan

ALBERT O. HIRSCHMAN (1915-2012) Siyaset bilimci ve iktisatçı. Öteki eserleri: *National Power and the Structure of Foreign Trade* (Ulusal Güç ve Dış Ticaret Yapısı, 1945), *The Strategy of Economic Development* (Ekonomik Gelişme Stratejisi, 1958), *Journeys Towards Progress: Studies of Economic Policy-Making in Latin Amerika* (Latin Amerika'da Ekonomi Politikaları Üzerine Araştırmalar, 1963), *Development Projects Observed* (Gelişim Projeksiyonları İncelemesi, 1967), *Exit, Voice and Loyalty: Responses to Decline in Firms, Organizations and States* (Çıkış, Söz ve Sadakat: Firmaların, Organizasyonların ve Devletlerin Çöküşüne Tepkiler, 1970), *A Bias for Hope: Essays on Development and Latin America* (Ümide Önyargılıyım: Gelişme ve Latin Amerika Üzerine Denemeler, 1971), *The Passions and the Interests: Political Arguments for Capitalism Before Its Triumph* [Tutkular ve Çıkarlar: Kapitalizm Zaferini İlan Etmeden Önce Nasıl Savunuluyordu?, çev. Barış Cezar, Metis Yayınları, 2008], *Essays in Trespassing: Economics to Politics and Beyond* (Politik İhlal Üzerine Makaleler: Ekonomiden Politika ve Ötesine, 1981), *Shifting Involvements: Private Interest and Public Action* (Değişen İlişkiler: Özel Çıkarlar ve Kamu Faaliyeti, 1982), *Getting Ahead Collectively: Grassroots Experiences in Latin Amerika* (İlerlemek: Latin Amerika'da Halka Yakın Deneyimler, 1984), *Rival Views of Market Society and Other Recent Essays* (Piyasa Toplumlari Üzerine Karşıt Düşünceler ve Diğer Denemeler, 1986), *A propensity to self-subversion* (Kendi Kendini Tahrip Etme Eğilimi, 1995), *Crossing Boundaries: Selected Writings* (Sınırları Aşmak: Seçilmiş Yazılar, 1998).

*50 yıldır ilk okurum
ve eleştirmenim olan Sarah'a...*

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR	9
ÖNSÖZ	13
1 TEPKİSEL RETORİĞİN İki Yüz Yılı	17
Üç tepki ve üç tepkisel tez	20
“Tepki” terimi üzerine bir not	24
2 AKSİ TESİR TEZİ	27
Fransız Devrimi ve aksi tesir etkisinin ilanı	28
Genel oy hakkı ve iddia edilen aksi tesir etkileri	35
Yoksulluk yasaları ve Refah Devleti	42
Aksi tesir tezi üzerine düşünceler	50
3 BOŞUNALIK TEZİ	59
Fransız Devrimi’nin biçimlendirdiği değişimin kapsamının sorgulanması: Tocqueville	62
Genel oy hakkından kaynaklandığı düşünülen değişimin sorgulanması: Mosca ve Pareto	66
Refah Devleti’nin yoksullar için “bekleneni yapma” derecesinin sorgulanması	77
Boşunalık tezi üzerine düşünceler	86

4	TEHLİKEYE ATMA TEZİ	97
	Özgürlüğe bir tehdit olarak demokrasi	102
	Özgürlük ve demokrasiye tehdit olarak Refah Devleti	125
	Tehlikeye atma tezi üzerine düşünceler.....	137
5	ÜÇ TEZİN KİYASLANMASI VE BİRLEŞTİRİLMESİ	149
	Özet tablo	149
	Tezlerin kıyaslamalı etkisi	153
	Bazı basit etkileşimler	156
	Daha karmaşık bir etkileşim	159
6	TEPKİSEL RETORİKTEN İLERİCİ RETORİĞE	165
	Birbirini güçlendirme (sinerji) yanılması ve yakın tehlike tezi	165
	“Tarih ondan yana”	170
	Aksi tesir tezinin karşılıkları	174
7	UZLAŞMAZLIĞIN ÖTESİ	181
	Argümanda bir tersine dönüş mü?	181
	Bir demokraside nasıl tartışmamalı?	184

TEŞEKKÜR

Birinci Bölüm’de belirtildiği gibi, bu kitabı yazma fikri Ford Vakfı’nın Birleşik Devletler’deki toplumsal refah siyasetleri üzerine tavsiyede bulunması için 1985’te düzenlediği panele katılmamın, daha özgöl olarak ise panelin ilk toplantısında Ralf Dahrendorf’un yaptığı giriŐ konuŐması üzerine düşünce­lerimin bir sonucu olarak biçimlendi. Daha uzak bir etki Donald McCloskey’in ekonomistler ve sosyal bilimciler için meŐru bir araştırma dalı olarak retoridin itibarını coŐkuyla iade etmesi olabilir.

Kitabı yazma aŐamasında ön bölüm taslaklarını okuyan çok sayıda kiŐiden yardım ve teŐvik gördüm. Bunların arasında özellikle William Ewald, Joseph Frank, Luca Meldolesi, Nicoletta Stame, Fritz Stern ve Margaret Weir’i anmak istiyorum. David Bromwich, Isaac Kramnick, Jerry Muller ve Edmund Phelps çeşitli noktaların ve bilmecelerin açıklanmasına yardımcı oldular. Bu kitabı Fransızca’ya çeviren Pierre Andler ve ayrıca Rebecca Scott taslak metnin son okumasını yaptılar. Uygun baŐlık bulmak için yapılan uzun araştırma sırasında Peter Railton ve Emma Rothschild büyük katkıda bulundular.

Dostların ve okurların, yazarı özgül metinlere yönelterek onun argümanını güçlendirmesini veya donatmasını sağlamaları özel türde bir fedâkarlık davranışı halini aldı. Walter Hinderer, Stephen Holmes, Piskopos Pietro Rossano ve Quentin Skinner bu fedakârlığı gösterdiler ve Schiller, Maistre, Lampedusa ve Hobbes'un çalışmalarında yer alan çok uygun bölümlere dikkatimi çektiler. Dennis Thompson İngiltere'de 1867 Reform Tasarısı çevresinde yapılan tartışmaları araştırdığım sırada çok değerli bibliyografik tavsiyelerde bulundu.

Nihayet entellektüel ve kişisel olarak çok şey borçlu olduğum Bernard Manin'e teşekkür etmek benim için bir zevktir. Demokratik teori üzerine yazıları sürekli bir uyarı kaynağı olmuştur ve birkaç yaz Fransız Alpleri'ndeki Puy-Saint-Vincent'de bulduğumuz sırada, cömertçe ve her zamanki dirayetiyle gelişen taslak üzerine yorumlarda bulundu.

Bu kitabın bölümleri konferanslarda ve bilimsel toplantılarda sunuldu. 2. Bölüm'ün kısaltılmış bir versiyonu Nisan 1988'de Michigan Üniversitesi'nde, daha sonra Paris'deki Raymond Aron Merkezi'nde ve Münih'teki Siemensstiftung'da bir Tanner Konferansı olarak sunuldu. *The Tanner Lectures in Human Values*'da (c. 10, Salt Lake City: University of Utah Press, 1989) ve daha kısaltılmış biçimiyle Mayıs 1989'da *Atlantic*'te yayımlandı. Ann Arbor'da John Diggins, Stephen Holmes ve Charles Tilly'nin özellikle yetkin eleştirilerinden yararlandım. 3. Bölüm'ün gene kısaltılmış bir versiyonu Vienna Institut für die Wissenschaften vom Menschen'in sponsorluğunda Castengandolfo'da Ağustos 1989'da Sivil Toplum üzerine toplanan bir konferansta ve Şubat 1990'da New York Columbia Üniversitesi'nde bir Lionel Trilling Semineri'nde sunuldu. İkincisinde, Stanley Hoffmann ve Stephen Holmes etkin yorumlarda bulundular. 4. Bölüm Haziran 1990'da Polonya Bilimler Akademisi ve Amerikan Öğrenim Dernekleri'nin sponsorluğunda Var-

şova'da toplanan Toplumsal Seçenek Felsefesi üzerinde bir konferansa tartışma tezi olarak sunuldu.

1985'ten 1989'a kadar elyazması taslaklarımın kelime işle mi Lynda Emery tarafından hârika bir zekâ, beceri ve yaratıcılıkla yapıldı. Emery'nin Princeton'dan ayrılmasından sonra Lucille Allsen ve Rose Marie Malarkey işi devraldılar ve elyazmasını son aşamalarına kadar uzmanca gözden geçirdiler. Institute for Advanced Studies'in kütüphanesinden Marcia Tucker değerli bibliyografik yardım sağladı.

1970'de *Exit, Voice and Loyalty*'yi yayımlayan Harvard University Press'te Aida Donald büyük bir içtenlikle beni destekledi ve el yazmasından kitaba giden yolu kolaylaştırdı. Vivian Wheeler ideal bir editör ve bütün yayın süreci sırasında en uygun ve etkin bir koordinatör oldu. Nihayet kapaktaki iki tartışan peygamber resmini Bamberg Katedrali'nden alıp kullanmamı sağlayan Gwen Frankfeldt'e minnettarım. Muhtemelen uzlaşmaz bir tartışmayı anlatan bu çarpıcı resim, Almanya'dan mülteci olarak gelişimden kısa süre sonra, on altı yaşında Katedral'i ziyaret ettiğimden bu yana belleğimde yer etmiştir.

Önsöz

“Bir insan bunu nasıl yapar?” Jamaica Kincaid’in *New Yorker*’daki (26 Haziran 1989, s. 32-38) kısa öyküsünde bu soru Karaibli bir kadın tarafından tekrar tekrar ve ısrarla sorulmaktadır. Kastedilen kişi kadının patronu Mariah’tır – coşkulu, son derece dostça davranan, dört çocuk annesi, oldukça çirkin, Kuzey Amerikalı bir anne. Öykü bağlamında toplumsal ve ırksal farklılıklar soruyu önemli ölçüde yanıtlamaktadır. Ancak, öyküyü okurken Kincaid’in bu kitabın özünü oluşturan sorusu –başkalarının etkileyici, inatçı ve insanı çileden çıkararak başkalarıyla ilgili– bana çarpıcı geldi.

İnsanın sadece fikirlerden değil, kendi çağdaşı olan pek çok kişinin bütün hayat tecrübesinden de dışlanması ve bunun getirdiği tedirginlik, modern demokratik toplumların tipik bir özelliğidir. Demokratik modelin evrensel düzeyde kutlandığı bu günlerde Batı demokrasilerinin işleyişindeki kusurlar üzerinde durmak ahmaklık gibi görünebilir. Ancak tam da bazı duvarların gösterişli bir biçimde ve neşeyle yerle bir edilmesi, dokunulmadan kalan şeylere veya derindeki çatlaklara dikkat edilmesini gerektiriyor. Bunlardan

birine daha ileri demokrasilerde sık sık rastlamak mümkündür: liberaller ve tutucular, ilericiler ve gericiler gibi yurttaş grupları arasındaki sistematik iletişim eksikliği. Sonuçta bu geniş grupların birbirinden kopukluğu bana “kitle toplumu”ndaki, çoğunu sosyologların oluşturduğu umutsuz kişilerin yalıtılmışlığından daha üzücü geliyor.

İlginçtir, iyi düzenlenmiş bir demokratik toplumun çok istikrarlı ve uygun bir biçimde işlevini yerine getirmesi, o toplumdaki yurttaşların temel siyasal meselelerde farklı fikirleri savunan, açıkça tanımlanmış belli başlı birkaç (ideal olarak iki) grup içinde saf tutmalarına bağlıdır. Bu gruplar birbirinden kalın duvarlarla kolayca ayrılabilirler – bu anlamda demokrasi sürekli olarak kendi duvarlarını üretir. Süreç kendisini beslerken, bir noktada her grup öteki gruba şaşkınlık içinde ve genellikle karşılıklı bir duygusal gerilimle şu soruyu soracaktır: “Bunu nasıl yaparlar?”

’80’lerin ortasında, bu çalışma başladığında, ben de dahil ABD’deki pek çok liberal, yükselmekte olan ve muzaffer, tutucu ve yeni tutucu hareketi izlemekte idi. Olanlar karşısında gösterilen bir tepki tutucu zihniyetini ya da kişiliğini incelemektir. Ancak bu başı çeken ve derinden olduğu iddia edilen saldırı türü bana umutsuz görünüyordu: çatlağı genişletecek ve ayrıca anlamsız bir biçimde şeytanca bir husumetle büyülenmeye yol açacaktı. Bu nedenle yüzeydeki fenomeni “soğukkanlı” bir incelemeye tâbi tutma girişiminde bulunmaya karar verdim: söylem, argümanlar ve retorik tarihsel ve analitik olarak ele alınması. Süreç içinde, söylemin temel kişisel özelliklerle değil, daha çok, katılanların arzularına, kişiliklerine veya kanaatlerine neredeyse hiç bakılmaksızın sadece *argümanın emir kipleri* ile biçimlendirildiği ortaya çıkacak. Bu bağımlılıkların açığa çıkarılması onların gevşetilmesine, söylemin değiştirilmesine ve iletişimin yeniden sağlanmasına fiilen hizmet edebilir.

Bu kitapta izlediğim ve bu tür özellikleri olan tarz, muhtemelen “reaksiyoner retorik” üzerine yaptığım analizin saptığı yolla, kitabın sonuna doğru liberal ya da ilerici türü kapsayacak şekilde açıklanıyor – beni de bir ölçüde şaşırtarak.

TEPKİSEL RETORİĞİN İKİ YÜZ YILI

Ronald Reagan'ın 1985'te yeniden seçilmesinden bir süre sonra Ford Vakfı iddialı bir girişim başlattı. Hiç kuşkusuz yeni tutucuların sosyal güvenlik ve öteki sosyal refah programlarına yönelttikleri muazzam eleştiriler üzerine duyulan endişenin harekete geçirdiği Vakıf bir grup yurttaşı bir araya getirmeye karar verdi. Bu yurttaşlar uzun süre kafa yorduktan ve elde bulunan en iyi kaynakları taradıktan sonra günümüzde "Refah Devletinin Krizi" başlığı altında tartışılmakta olan konular üzerine yetkin bir bildirgeyi benimseyeceklerdi.¹

Ralf Dahrendorf (benim gibi, toplanan grubun bir üyesi) tumturaklı açılış konuşmasında, İngiliz Sosyolog T. H. Marshall'ın Batı'da "yurttaşlığın gelişmesi" üzerine 1949'da yaptığı meşhur konuşmayı anarak tartışma konumuzu tarihsel bağlamına yerleştirdi.² Marshall yurttaşlığın medenî,

1 Bu grubun raporu daha sonra *The Common Good: Social Welfare and the American Future*, Policy Recommendation of the Executive Panel (New York: Ford Foundation, 1989) başlığıyla yayımlandı.

2 T. H. Marshall, "Citizenship and Social Class", 1949'da Cambridge Üniversitesi, Alfred Marshall konferanslarında verdiği konferanslar. *Class, Citizens-*

siyasal ve toplumsal boyutları arasında ayırım yapmış ve daha sonra Whig* tarzı tarih yorumuna tam da uygun bir biçimde, nisbeten daha aydınlanmış insan toplumlarının bu boyutları birbiri ardı sıra nasıl başarıyla çözümlenmeye çalıştıklarını açıklamaya girişmişti. Bu üç görevin her birine aşığı yukarı birer yüzyıl vakfetmek gibi bir kolaylığa başvuran Marshall'ın taslağına göre; 18. yüzyıl sivil yurttaşlık kurumu için verilen belli başlı savaflara tanık oldu – konuşma, düşünce ve din özgürlüğünden, hakça dağıtılan adalet hakkı ve bireysel özgürlüğün öteki veçhelerine ya da kabaca doğal yasa doktrininin ve Amerikan ve Fransız Devrimleri'nin “İnsan Hakları”na kadar. 19. yüzyıl boyunca, yurttaşlığın siyasal yönü, yani yurttaşların siyasal iktidarın icrasına katılma hakkı, oy kullanma hakkının daha geniş grupları kapsamasıyla birlikte, başlıca adımları oluşturdu. Nihayet 20. yüzyılda Refah Devleti'nin yükselmesi, yurttaşlığın medenî ve siyasal niteliklerinin anlamlı bir biçimde uygulanmasının yanı sıra, eğitim, sağlık, ekonomik refah ve güvenlik gibi asgari koşulların, medenî bir hayatın temeli olarak kabul edilmesiyle yurttaşlık kavramını *toplumsal ve ekonomik* alana kadar genişletti.

Marshall bu sahnelenmiş ilerlemenin muhteşem ve güven dolu tuvalini renklendirirken, yurttaşlık haklarını sağlamak için toplumsal ve ekonomik alanda sürdürülen üçüncü meydan savaşının, özellikle savaş sonrası dönemde İşçi Partisi'nin yönettiği, sosyal güvenlik bilincine sahip İngiltere'de kazanılmak üzere olduğu görülüyordu. Otuz beş yıl sonra Dahrendorf, Marshall'ın sonuç hakkında aşırı iyimser olduğunu, yurttaşlığın sosyo ekonomik boyutu kavramının, medenî ve siyasal boyutların doğal ve istenen şekilde tamam-

hip, and Social Development başlığıyla yeniden basıldı (New York: Doubleday, 1965), böl. 4.

(*) Whig: İngiltere'de Liberal Parti taraftarı – ç.n.

lanması bakımından büyük zorluklar ve muhalefetle karşılaştığını ve artık bu konunun kapsamlı biçimde yeniden düşünülmesi gerektiğini, belirtebiliyordu.

Marshall'ın üç katlı, üç yüzyıllı şeması grubun görevine kutsal bir tarihsel perspektif kazandırdı ve tartışmalar için mükemmel bir sıçrama noktası sağladı. Ancak bana öyle geliyor ki, Dahrendorf eleştirisinde yeterince ileri gitmemişti. Marshall'ın üç ilerici atılımının sadece sonuncusunun değil, fakat her birinin ardından olağanüstü güçlü karşı ideolojik atılımların geldiği doğru değil midir? Ve bu karşı hamleler uygulanmak istenen ilerici programların sık sık engellenmesine yolaçan şiddetli toplumsal ve siyasal mücadelelerin, bunun yanı sıra pek çok insanın çektiği acıların ve sefaletin kökeni olmamış mıdır? Şimdiye kadar Refah Devleti'ne gösterilen tepkiler, 18. yüzyılda kişisel özgürlüklerin tanınması ya da 19. yüzyılda siyasal katılımın genişlemesi üzerine çıkan daha erken katliam ve çatışmalara kıyasla daha ılımlı olabiliyor.

Bu uzun, korkulu etki ve tepki tahterevallisi üzerine bir kez düşünceye dalnca, Whitehead'in çok iyi bilinen şu gözlemindeki derin dehayı daha iyi değerlendirebiliyoruz: "Uygarlıkta görülen belli başlı ilerlemeler, içinde gerçekleştikleri toplumu neredeyse harap eden süreçlerdir."³ Kuşkusuz bu sözler "uygarlığın gelişmesi" gibi ılımlı bir başlığı olan öykünün derin bir biçimde karmaşık olan özünü, engelsiz ve amansız ilerleme hakkında yapılan herhangi bir değerlendirmeden çok daha iyi yakalar. Günümüzde insan, '20'li yıllarda öylesine kasvetli bir biçimde yazan Whitehead'in gene de bu kadar umutlu olmasına şaşılıyor: bu sözler sayısı hiç de az olmayan bazı toplumlar için, "neredeyse" sözcüğünün çıkarılması halinde, doğruya daha yakın olabilir.

3 Alfred N. Whitehead, *Symbolism* (New York: Capricorn, yeniden bas., 1959), s. 88.

Üç tepki ve üç tepkisel tez

O halde birbirini izleyen hamlelere gösterilen tepkiler üzerinde odaklaşmak için uygun nedenler vardır. Başlangıç olarak, “üç tepki”den ya da tepkisel dalgadan ne anladığımı, özellikle bunlar Marshall’ın apaçık ortaya koyduğu üçlüden daha farklı ve yaygın olabildikleri için, kısaca belirteceğim.

İlk tepki, yasalar önünde eşitliğin ve genelde yurttaşlık haklarının –Marshall’a göre yurttaşlığın medenî unsuru– tanınmasını izleyen fikir (ve muhalefet) hareketidir. Bu hareketi ayırt etmekte önemli bir güçlük vardır: bu hakların büyük yankılar uyandırarak tanınması erken dönemlerde ve Fransız Devrimi’nin bir sonucu olarak gerçekleşti. Dolayısıyla bu hareketlere gösterilen çağdaş tepki Devrim’e ve onun bütün faaliyetlerine gösterilen tepkiyle iç içe geçti. Kuşkusuz, İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi’ne yönelik her türlü muhalefeti Bildirge’nin metni değil, yayımlanmasının yolaçtığı olaylar harekete geçirdi. Ancak kısa sürede oluşan radikal karşı devrimci söylem Fransız Devrimi’nin olumlu ve olumsuz yönleri arasında ayırım yapmayı –ya da olumlu yönler bulunduğunu kabul etmeyi– reddetti. Devrim’in erken hasımları, daha sonra Sol’un bir sloganı haline gelen şeyi (*la Révolution est un bloc* – topyekûn devrim) önceden sezinleyerek, bunun tutarlı bir bütün oluşturduğunu düşündüler. İlk genel suçlama, Edmund Burke’ün *Reflections on the Revolution in France*’ı (1790) anlamlı bir biçimde İnsan Hakları Bildirgesi’ne karşı kalıcı bir polemikle başladı. Devrim ideolojisini ciddiye alan karşı devrimci söylem, devrimcileri en çok gururlandıran metnin reddini kapsadı. Bu anlamda karşı devrimci söylem modern tutucu tavra zemin hazırlayarak temel bir entellektüel akım haline geldi.

İkinci tepkisel dalga –genel oy hakkına karşı çıkan– karşı devrimci olarak çok daha az bilinçli ya da o sırada karşı dev-

rimci olmaktan çok karşı reformcu idi. Birkaç yazar halkın siyasete katılımında sağlanan ilerlemelerin geri alınması hedefini özel olarak ilan etti. Bu ilerlemeler 19. yüzyıl boyunca, oy kullanma hakkının genişletilmesiyle (ve parlamentonun “alt” meclislerinin iktidarını arttırarak) kazanılmıştı. Pek çok ülkede genel oy hakkına yönelik ilerleme (20. yüzyıla kadar sadece erkekler için) dereceli olarak sağlandı. Bu nedenle eleştirenler ortak bir tutum almakta zorlandılar. Ayrıca soylular, ruhbanlar ve halk tabakası arasındaki geleneksel ayırım bir kez bozulunca siyasal demokrasiye doğru yürüyüşte belirgin bir durma noktası kalmadı. Bununla birlikte, oy hakkının yaygınlaştırılması mücadelesinde büyük kopuşlar sırasında ortaya çıkan bazı güçlü akımlardan bir ideolojik karşı hareket *inşa edilebilir*. 19. yüzyılın son 30 yılından Birinci Dünya Savaşı'na ve sonrasına kadar kapsamlı ve yaygın bir literatür –felsefeyi, psikolojiyi, siyaseti ve sanatsal yazını kapsar– “kitleler”i, çoğunluğu, parlamenter yönetimi ve demokratik hükümeti aşığılayan çok makul argümanlarla doluydu. Bu edebiyat alternatif kurumlar için pek az öneride bulunduydu da, çoğu üstü kapalı ya da açık bir biçimde, demokratikleşme eğiliminin sonucu olarak toplumu tehdit eden meşum tehlikeler hakkında uyarıda bulundu. Daha sonra olanları bilmenin sağladığı yararlarla, bu tür yazıları savaş arası dönemde İtalya ve Almanya'da demokrasinin çöküşünden ve belki de, 5. Bölüm'ün sonunda tartışacağım Rus Devrimi'nin anti demokratik bir dönüş yapmasından kısmen sorumlu tutmak kolaydır. O halde tarihin en çarpıcı ve felaketli bir biçimde doğrulanan kehânetini ürettiği için ikinci tepkiye, eğer bu terimi kullanmak doğruysa, itibar edilebilir. Devam eden eğilimleri ya da reformları kısmen bilinçli olarak geri çevirme niyetini taşıyan tepki garip bir şekilde en yıkıcı etkiye sahip –ya da daha sonra bu şekilde suçlanan– bir tepki haline geldi.

Şimdi üçüncü tepkisel dalgaya geliyoruz: Refah Devleti'nin çağdaş eleştirisi ve bazı koşullarının geri çevrilmesi ya da "reform"a tâbi tutulması girişimleri. Ancak bu konuları burada uzun boylu gözden geçirmeye belki de gerek yok. Bu hareketi doğrudan ve gün gün gözlemleyen kişiler olarak bunun neyi kapsadığını kavrayacak belirli bir ortak duyguya sahip bulunuyoruz. Aynı zamanda, Refah Devleti'nin her yönünü ekonomik ve siyasal bakış açılarından eleştiren çok geniş bir literatür varken ve sosyal devlet program ve kurumlarına karşı çeşitli güçlü siyasal odakların kararlı saldırılarına rağmen, yeni tepki dalgasının sonucunu değerlendirmek için vakit çok erkendir.

Bu kısa değerlendirmenin de ortaya koyacağı gibi, ele aldığım konunun kapsamı muazzamdır; konuyu ele almaya çalışırken çok seçici olmak durumundayım. Bu nedenle burada neye girişmeyeceğimi açıkça belirtmem yararlı olur. Öncelikle, tutucu düşüncenin yapısı ve tarihsel kökleri hakkında yeni bir kitap yazmayacağım.⁴ Amacım daha çok formel argüman ya da retorik tiplerini ana hatlarıyla belirtmektir. O halde "ilerici" siyasetleri ve fikir hareketlerini ters çevirmeye ve bunların kirli çamaşırlarını ortaya çıkarmaya çalışan kişilerin muhtemelen uğraştıkları polemiksel tutumlar ve manevralara ağırlık vereceğim. İkincisi, Fransız Devrimi'nden bu yana birbirini izleyen reform ve karşı reformları, tez ve karşı tezleri geniş ve rahat bir biçimde tarihsel olarak yeni-

4 İlgili başlıkların kısa bir listesi: François Bourricaud, *Le retour de la droite* (Paris: Calmann-Lévy, 1986); Jacques Godechot, *La contre-révolution* (Paris: Presses Universitaires de France, 1961); Russel Kirk, *The Conservative Mind, from Burke to Eliot* (Chicago: Regnery, 1960); Karl Mannheim, *Conservatism* (Londra: Routledge & Kegan Paul, 1986); Michael Oakeshott, *Rationalism in Politics, and Other Essays* (Londra: Methuen, 1962), özellikle "On Being Conservative" başlıklı yazı; Anthony Quinton, *The Politics of Imperfection* (Londra: Faber & Faber, 1978); Roger Scruton, *The Meaning of Conservatism* (Londra: Nacmillan, 1980); ve Peter Steinfels, *The Neoconservatives* (New York: Simon & Schuster, 1979).

den anlatmaya girişmeyeceğim. Bunun yerine yukarda kaydedilen üç tepkisel hareketin her birinin sürekli bir biçimde öne sürdüğü ortak ya da tipik birkaç argüman üzerinde odaklaşacağım. Bu argümanlar metnimin temel alt bölümlerini oluşturacak. “Üç tepki” her argümanla bağlantılı olarak, argümanın çeşitli tarihsel bağlamlarda kazandığı özgül biçimi araştırmak için ele alınacak.

Argümanlar hangileridir ve kaç tanedir? Doğal bir simetri dürtüsüyle hareket etmek durumundayım. Marshall’ın öyküsündeki birbirini izleyen üç “ilerici” hamleyi eleştirmenin, bunlara saldırmanın ve bunlarla alay etmenin belli başlı üç tarzını incelerken bir başka üçlemeye, yani belli başlı üç tepkici-tepkisel teze ulaştım. Bunlara *aksi tesir tezi ya da ters etki tezi*, *boşunalık tezi* ve *tehlikeye atma tezi* diyorum. *Aksi tesir* tezine göre, siyasal, toplumsal ya da ekonomik düzenin bir özelliğini iyileştirmek için yapılan her amaçlı eylem ancak çare aranan durumun şiddetlenmesine hizmet eder. *Boşunalık* tezi, toplumsal dönüşüm amacıyla yapılan girişimlerin sonuçsuz kalacağını, bunların sadece “bir çentik” yaratacağını, savunur. Nihayet *tehlikeye atma* tezi, önerilen değişimin ya da reformun maliyetinin daha önce gerçekleştirilen değerli uygulamaları tehlikeye sokacak kadar yüksek olduğunu öne sürer.

Bu argümanlar kuşkusuz sadece “tepkiciler”in tekelinde değildir. Yeni siyasal önerilere ya da oluşturulan yeni siyasetlere muhalefet eden ya da bunları eleştiren her grup bu argümanlara başvurabilir. Tutucular ve tepkiciler kendilerini her nerede iktidarda bulurlarsa ve kendi siyasetlerini önerebilir ve bunları uygulayabilirlerse, aksi tesir, boşunalık ve tehlikeye atma tezleri boyunca liberallerin ya da ilericilerin saldırısına uğrayabilirler. Bununla birlikte bu argümanlar mevcut ya da önerilmiş ilerici siyasetlere yöneltilen tutucu saldırıların en tipik olanlarıdır ve bunların başlıca savu-

nucuları 2. ve 5. Bölümler’de gösterileceği gibi tutucu düşüncüler olmuştur. 6. Bölüm muhalif ilerici safta yer alan benzer argümanlarla ilgileniyor; bunlar tepkisel tezlerle çok yakından ilişkilidir, ancak farklı biçimlere bürünürler.

Bu kitabın orta bölümlerini oluşturan diğer üç bölüm bu tezlerin her birini sırasıyla ele alıyor. Ne var ki, aksi tesir tezine girmeden önce “teпки” ve “teпkisel” terimlerinin tarihini kısaca gözden geçirmek yararlı olacak.

“Tepki” terimi üzerine bir not

“Etki” ve “teпки” çifti Newton’ın hareket yasalarının üçüncüsüyle birlikte şimdiki kullanımını kazandı. Bu yasada “her Etki’ye daima eşit derecede karşı koyan bir Tepki vardır,” denilmektedir.⁵ Prestijli mekanik bilimine ayırt edici bir biçimde ait olmasına rağmen bu iki kavram öteki alanlara aktarıldı ve 18. yüzyılda toplum ve tarih analizlerinde geniş çapta kullanıldı. Örneğin Montesquieu şöyle yazdı: “Bir devletin parçaları, evrenin parçaları gibi birbiriyle ilişkilidir: birinin etkileri ve ötekilerin tepkileri aracılığıyla sonsuza kadar birbirine bağlanırlar.”⁶ Aynı şekilde, Birleşik Devletler Anayasası için yapılan tartışmalar sırasında John Adams iki meclisli bir Kongre’yi gerekçelendirmek için özel olarak Newton’ın üçüncü yasasına başvurdu.⁷

“Tepki” terimine ilk başlarda ne şekilde olursa olsun hiçbir aşağılayıcı anlam* yüklenmedi. Bu aşağılayıcı anlamın kalıcı olarak yerleşmesi dikkat çekici bir biçimde Fransız

5 Bkz. Jean Starobinski, “La vie et les aventures du mot ‘réaction’,” *Modern Language Review* 70 (1975); gene, Bronislav Baczko, *Comment sortir de la terreur: Thermidor et la Révolution* (Paris: Gallimard, 1989), s. 328-336.

6 Alıntı, Starobinski, *La vie du mot ‘réaction’*.

7 I. Bernard Cohen, “The Newtonian Scientific Revolution and Its Intellectual Significance,” *Bulletin of the American Academy of Arts and Sciences* 41 (Aralık 1987): 16.

Devrimi sırasında, özellikle devrimin kendi sınırına ulaşmasından, Termidor olaylarından sonra gerçekleşti.⁸ Benjamin Constant'ın 1797'de yazdığı gençlik dönemi broşürü *Des Réactions Politiques*'te Devrim'in yeni bir bölümü olarak algıladığı, Jakobenler'in aşırılıklarına yöneltilen tepkilerin daha kötü aşırılıkları doğurabildiği dönemi açık bir biçimde suçlaması şimdi bile dikkate değer. Bu düşünce, kavrama yüklenen aşağılayıcı anlamın gelişmesine katkıda bulunmuş olabilir, ancak Constant'ın metni bir imada daha bulunuyordu. Broşürünün sondan bir önceki cümlesi ilerlemeye yönelik görülmemiş bir zafer türküsüdür: “İnsan ruhu ileriye doğru yürüyüşüne bir kez başladıktan sonra... ne barbarların istilasını, ne zalimlerin koalisyonu ve ne de önyargıların etkisi, onu yolundan geri çevirebilir.”⁹

Tarihin ileriye doğru gittiği inancını taşıyan Aydınlanma ruhu, Devrim sırasında, Terör'e ve öteki talihsizliklere rağmen yaşamıştı. Constant'ın kesin bir biçimde yaptığı gibi insanlar Devrim'in aşırılıklarına karşı tavır alabiliyorlar, ancak hem tarihin temelde ileriye doğru giden bir şema olduğuna hem de Devrim'in bu şemanın bir parçasını oluşturduğuna inanmaya devam edebiliyorlardı. O çağda başat tutum böyle olsa gerekti. Aksi halde Devrim'e daha çok olumsuz anlamda “teпки” duyanların neden “zamanı geri çevirmek” isteyen “tepkiseller” (reactionaries/gericiler – ç.n.) olarak algılandıklarını ve suçlu kabul edildiklerini açıklamak zorlaşırdı. “Zamanı geri çevirmek” dilimizin ilerleme teriminin ne ka-

(*) “Reaction” ve “reactionary” sözcüklerini, tepki ve tepkisel olarak çevirdik. Bu sözcüklere yüklenen, yazarın belirttiği aşağılayıcı anlam Türkçe'de de geçerlidir. “Reactionary” sözcüğü, genellikle olumsuz anlamda, gericici, hattâ karşıdevrimci sözcükleriyle eşanlamlı kullanılır – ç.n.

8 Ferdinand Brunot, *Histoire de la langue française des origines à 1900* (Paris: A. Colin, 1922-1953), c. 9, bl. 2, s. 844.

9 Benjamin Constant, *Écrits et discours politiques*, der. O. Pozzo di Borgo (Paris: Jean-Jacques Pauvert, 1964), c. 1, s. 84-85.

dar çok etkisi altında kaldığımı gösteren bir başka terimdir: geçip giden zamanın insanı ileriye doğru götürdüğünü daha erken bir döneme geri dönüşün felaket olacağını anlatır.

“Tepki” ve “tepkisel” terimlerinin taşıdığı olumsuz anlam, bunları sürekli olarak bir değer yargısını enjekte etmeden kullanmak istediğim için, bu araştırmanın bakış açısından bir talihsizliktir. Bu nedenle zaman zaman “karşı hamle”, “tepkici” vb. gibi daha nötr terimlere başvuruyorum. Ancak çoğu kez terimin genel kullanımına bağlı kalıyor, yeri geldikçe olumsuz anlamda yazmadığımı belirtmek için tırnak işareti kullanıyorum.